

LUND UNIVERSITY

Några kommentarer som komplement till: Hearing angående forskning om ohälsa i arbetslivet

Akselsson, Roland

2002

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Akselsson, R. (2002). Några kommentarer som komplement till: Hearing angående forskning om ohälsa i arbetslivet. Regeringskansliet, Näringsdepartementet, Socialdepartementet, Hearing 2002-02-27.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Hearing angående forskning om ohälsa i arbetslivet

27 FEBRUARI 2002
Näringsdepartementet
Socialdepartementet

REGERINGSKANSLIET

Till Socialdepartementet och Näringsdepartementet

Några kommentarer som komplement till:

Hearing angående forskning om ohälsa i arbetslivet

2002-02-27

Av

Roland Akselsson, Professor, Ergonomi och Aerosolteknologi, Lunds Tekniska högskola samt föreståndare för Change@Work (Lunds universitets flerdisciplinära centrum för förändringsforskning)

Problemet med ohälsa i arbetslivet är mycket stort och allvarligt för svensk ekonomi på sikt. Det krävs en systemsyn och samordnade insatser för att lösa det

Som framgår bl a av SOU 2002:5 'Handlingsplan för ökad hälsa i arbetslivet' står vi inför ett mycket stort problem med arbetsmiljöer som ger ohälsa (sjukskrivningar, förtidspensionering, mm) och hotar samhällsekonomin. Detta sker i en tid när det är nödvändigt att vi i stället utformar arbeten och arbetsplatser sådana att folk vill och kan arbeta effektivt under ett längre arbetsliv än idag. Den totala sjukfrånvaron och frånvaro pga förtidspensionering/-sjuksbidrag och särskilt trenderna talar ett tydligt språk – vi har inte hittat en hållbar väg.

När kostnaderna för sjukförsäkringen ökade (2000 –2001) med i genomsnitt 750 miljoner kronor i månaden och årskostnaderna ligger på nivån 100 miljarder kronor, måste större satsningar än vad som föreslås idag övervägas om det behövs – och jag anser att det behövs. Men det är viktigt att satsa effektivt och inte bara på en länk i kedjan som håller ihop våra insatser. Grundläggande forskning, tillämpad forskning, kunskapsspridning, implementering är en sådan kedja. Disciplinär forskning och multidisciplinär forskning en annan. Nivåerna i systemmodellen jag kort presenterar nedan är en tredje kedja.

Jag ska peka på ett område där jag tycker att vi arbetar kontraproduktivt på ett sätt som gör att jag tror att en informationskampanj på 100 Mkr blir ganska ineffektiv. Vi ger ett tydligt budskap till våra civilingenjörer att arbetsmiljö inte alls är så viktigt som teknik och kortsiktig ekonomi. De flesta har därför varken motivation eller kunskaper för att kunna arbeta proaktivt för en bättre arbetsmiljö och integrera arbetsmiljöoptimering och produktionsoptimering. En informationskampanj kan öka motivationen, men påverkar baskunskapen i mindre omfattning.

Ett interventionsforskningsprogram är bara en liten del i kampen för hälsa i arbetslivet. Ett sådant program kan utformas så att det endast får marginell betydelse, men också så att det kan få stor betydelse. För ett lyckat program krävs en systemsyn. I det ligger också att utforma interventionsforskningsprogrammet så att det blir en komponent i ett åtgärdsprogram. En bieffekt som man bör ta vara på är att programmet kan hos nyckelpersoner höja status på arbetsmiljöinsatser ute på arbetsplatser. Se nedan.

Ett problem som kommer att bli mycket påtagligt, om vi inte skyndsamt vidtar mycket kraftiga och effektiva åtgärder, är att fler lämnar arbetsmarknaden än som går in i den samtidigt som det blir fler som är lovade pension och andelen äldre med vårdbehov ökar. Ökat barnafödande och ökad invandring av arbetsföra kan hjälpa upp. Men blir inte den huvudsakliga effekten att problemen skjuts på framtiden och lastas över på andra nationer och generationer? Att minska pensioner i förhållande till löner och tumma på vårdkvaliteten blir sannolikt nödvändigt, men försämringarna måste minimeras. Kan det vara etiskt försvarbart att inte satsa kraftfullt på att skapa arbetsplatser och arbeten som gör att fler kan och vill arbeta under ett längre arbetsliv?

Systemsyn.

De satsningar som diskuteras i utskickat material till 'hearingen' är viktiga, men de räcker inte alls. Vi måste anlägga en systemsyn där vi arbetar med problemet från golv till regering/EU.

Vad påverkar då arbetsmiljön? Jag kan inte göra en större genomgång här utan vill bara antyda att det är olika delar av ett stort system – ett dynamiskt system utsatt för stress.

Nivåerna kan beskrivas som:

1. Lagstiftare. EU kan vara en viktig komponent.
2. Samhällets organ för tolkning, implementering och tillsyn av samhällets regelsystem. (Försäkringssystem har stark styrande effekt – premier som bygger på en organisations arbetsmiljöförhållanden utgör en drivkraft i rätt riktning).
3. Företagsstyrelsen.
4. Mellanchefer och chefer som ger övergripande instruktioner som ska följas och som har stor del i arbetslivskvalitetskulturen (som torde ha en avgörande betydelse för hälsa/ohälsa).
5. Tekniker, ingenjörer, ekonomer, arbetsledare m fl. som utformar arbetsplatser och arbetsuppgifter.

Den danske forskaren Jens Rasmussen har utvecklat ovanstående och pekar på att det är viktigt att se hela systemet. Speciellt i en tid då systemet utsätts för starkt tryck pga t ex en snabb teknisk utveckling, ökad internationell konkurrens, politiskt tryck, ändrad kompetensstruktur måste systemet snabbt kunna anpassa sig vilket innebär att det behövs bra ledningssystem med en snabb återkoppling mellan nivåerna. Systemet måste vara lärande – om något på en lägre nivå inte fungerar tillräckligt bra, måste man på en högre nivå detektera detta och ändra på förutsättningarna så att det fungerar bättre. Med denna systemsyn är det lätt att inse att vi behöver forskning på olika nivåer som arbetsvetenskap på tekniska högskolor (har olika namn), yrkesmedicin, psykologi, sociologi, företagsekonomi, nationalekonomi, statskunskap och juridik. Och forskningen behöver koordineras så att vi hittar lösningar på de olika nivåerna som fungerar samtidigt. Obs uppräknings av ämnen i föregående mening utesluter inte andra ämnen som mindre viktiga, de är bara exempel.

Exempel på ett allvarligt systemfel

Med detaljstyrning mellan nivåerna blir systemets adaptation till nya förutsättningar långsam och systemet blir ineffektivt. Lägre nivåer behöver förutsättningar uppifrån som driver åt rätt håll samt kompetens och motivation för att effektivt verka i rätt riktning. Våra nya civilingenjörer får mycket viktiga roller i systemet – kanske helt avgörande i de lägre nivåerna. (Civilekonomer och motsvarande är en annan viktig grupp.) Deras utbildning och motivation för att använda sina resurser för minskad ohälsa i arbetslivet kombinerad med högre produktivitet är viktig, men missköts pga systemfel. Det är min övertygelse att om vi inte rättar till det så blir andra satsningar mycket ineffektiva.

Jag kommer från en teknisk högskola. Jag har därför skyldighet och kanske speciella förutsättningar för att lyfta fram betydelsen av arbetsmiljö-/arbetslivsforskning vid tekniska högskolor. Av den systemsyn (se ovan), som jag livligt förespråkar för lösandet av vårt problem med ohälsa i arbetslivet, framgår att många andra områden som statskunskap, juridik, nationalekonomi, företagsekonomi, sociologi, psykologi, medicin, osv är viktiga och de får ej glömmas i en totallösning. Jag lägger dock här tyngdpunkten på att peka på förhållanden i min närhet ämnesmässigt som kan (jag anser måste) förbättras.

Om vi är intresserade av att forskningen medför mindre ohälsa och god konkurrenskraft måste vi också se till att kunskaper och intresse förmedlas till dem som kommer att ha stor betydelse för arbetslivet. Civilingenjörerna är en sådan grupp. De flesta blir ledare på någon nivå och ledarskapet har enligt forskningsresultat stor betydelse för hälsa i arbetslivet. De utformar även arbetsplatser och arbeten. Dessa blir som vi erfarit mer eller mindre bra med tanke på fysisk, mental och psykisk belastning, med tanke på exponering för fysikaliska, kemiska eller biologiska miljöfaktorer och med tanke på olycksfallsrisker. Vi behöver en bättre utbildning av våra civilingenjörer på arbetsmiljöområdet och på deras nivå är det viktigt att undervisningen är forskningsanknuten. De institutioner som har ett långsiktigt ansvar för arbetsmiljöutbildningen bör ha god arbetsmiljörelaterad forskning, dels för att kunna förmedla goda kunskaper på ett sätt så att de blir lätta att använda för civilingenjören i sitt arbete, dels för att teknologerna ska uppleva att ämnet är lika prioriterat som de traditionella teknikämnen. Jag anser därför att det vid varje teknisk högskola borde finnas någon forskning med hög internationell kvalitet inom vart och ett av områdena människa-maskinsystem vad avser både fysisk och mental belastning, arbetsorganisation/ledarskap med fokus på arbetslivskvalitet och konkurrenskraft, samt fysikaliska och kemiska arbetsmiljöfaktorer.

Några tydliga kontraproduktiva budskap till blivande civilingenjörer och lärare/forskare vid tekniska högskolor att arbetsmiljö inte är något civilingenjörer behöver bry sig om. Några konsekvenser. Åtgärdsförslag.

Jag vill påstå att vi i Sverige, medvetet eller omedvetet prioriterar ner arbetsmiljön kraftigt på ett sätt som gör att om vi inte tar krafttag nu så blir det mycket svårt och kostsamt att inom överskådlig framtid förbättra hälsa och ekonomi.

Jag befärar att vi kan vara på väg mot något helt annat. Signalerna i form av handlingar i maktens boningar talar om för våra studenter, potentiella doktorander och forskare att arbetsmiljön inte är prioriterad. Exempel på sådana signaler är:

- De stora FoU-satsningarna på tekniska högskolor görs på andra områden, bl.a. med stöd från strategiska stiftelser och EU.
- RALF lades ner.
- Arbetslivsinstitutet rustar ner – totalt på många områden.
- Den tekniska företagshälsovården är redan ordentligt nedrustad. Den satt i sidovagn och något behövde göras, men att rasera så mycket utan att bygga upp något effektivare talar ett tydligt språk. (Det hade funnits och finns möjligheter att bygga upp något som är effektivare. En idé är att samordna säkerhet, hälsa, miljö och kvalitet på företag i en funktion direkt under ledningen. En redovisning av arbete med Säkerhet, Hälsa och Miljö i en form liknande balanserade styrkort skulle vara värdefull för samhället, för kunder och aktieägare. Det skulle också ge styrelsen och ledningen motivation att jobba med SHM. Vidare skulle anställda som jobbar med SHM kunna se att deras insatser är viktiga. Utbildningsmöjligheter behöver förbättras för detta.)

- Enligt högskoleförordningen ska tekniska högskolor ge en god utbildning på arbetsmiljöområdet.

”För att erhålla civilingenjörsexamen skall studenten ha:

..
förvärvat kunskaper om och färdigheter i att utforma produkter, processer och arbetsmiljö med hänsyn till människors förutsättningar och behov samt till samhällets mål avseende sociala förhållanden, resurshushållning, miljö och ekonomi.

..”

De tekniska högskolorna lever inte alls upp till denna formulering.

Arbetsmiljöutbildningen lyser med en nästan total frånvaro för många blivande civilingenjörer. Högre instanser lär veta det men bryr sig inte så mycket att det syns i handling. Signalen som vi tolkar den är att politiker måste skriva och tala med arbetsmiljövänliga ord men att arbetsmiljö är oviktigt för civilingenjörer. En blivande civilingenjör uttryckte sin tolkning med frågan: 'Varför ska jag behöva lära mig något om arbetsmiljö när det finns skyddsombud som tar hand om sådant?'

Vad som också håller på att ske är att den delen av människa-teknik-kompetensen som har med arbetslivskvalitet att göra urholkas vid tekniska högskolor. Fokusering sker i stället på t.ex. bra människa-tekniksystem för hög produktivitet (kortsiktigt). Man ser det på vilka avhandlingsämnen doktorander väljer – vilket bl a beror på var det finns ekonomiska förutsättningar. Professurer och institutioner/avdelningar byter namn från 'arbetsmiljö'. Låter vi detta fortsätta kan skadorna ta lång tid att reparera eftersom vi har långa fördröjningar. Utbildar vi inte forskarstuderande nu i arbetsmiljö så har vi inga forskare och lärare med arbetsmiljö som specialitet om kanske 10 år, som ska utbilda de civilingenjörer som om 15 år ska forma arbetsmiljöer.

Åtgärdsförslag:

Kontrollera att högskoleförordningen följs!

Låt de arbetsvetenskapliga institutionerna få vara med i lika kraftfulla satsningar som övriga teknikinstitutioner. Interventionsforskningsprogrammet som diskuterades under hearingen kan vara ett led i detta.

Nu när ALI inte längre tar det övergripande och långsiktiga ansvaret för arbetsmiljökompetens i landet så se till att det finns på andra håll. Yrkesmedicinska institutioner och arbetsvetenskapliga institutioner vid tekniska högskolor kan stärkas direkt eller indirekt genom någon samverkansform.

Ta fram en modell så att den tekniska företagshälsovården återskapas, men nu på ett sätt så att den kommer in i kärnverksamheten. Kanske behövs en integration av säkerhet, hälsa, miljö samt eventuellt kvalitet.

Flerdisciplinära centra (Flerfakultära centra)

Den kunskap som behövs för minskad ohälsa i arbetslivet måste hämtas från olika discipliner. Förslag till lösningar från olika discipliner måste ingå i en helhetslösning och inte vara intradisciplinära suboptimeringar. Det finns således starka skäl till att bedriva FoU i interdisciplinära konstellationer. För att kunskapen och lösningsförslagen ska vara praktiskt användbara (ekologisk validitet) (och användas) bör man söka efter konstellationer där goda forskningsinstitut samt näringslivet ingår.

Multidisciplinär forskning är också motiverat av att forskning som kräver näringslivets medverkan utgör en kostnad för beforskade organisationer. Med flerdisciplinära

forskargrupper kan insamlad information samutnyttjas för olika discipliner vilket minskar kostnaderna för medverkande organisationer.

De tekniska högskolornas forskning bör innehålla interventionsmoment. Det ger adekvata forskningsfrågor, spridningseffekter samt ett mycket värdefullt underlag för utbildning som attraherar teknologer.

Interventionsforskning som drivs i nära samverkan med arbetsplatser är svår och tidskrävande. Med de krav vi har idag på att en forskarutbildning fram till doktorsexamen får ta högst 4 heltidsår måste forskningsprogram av den art vi nu avhandlar innehålla ett stort mått av seniorforskarmedverkan. Det gäller alla forskningsprogram, men i vårt fall är det speciellt viktigt.

En forskarskola med en stor seniorforskarmedverkan och god nationell samverkan är en mycket väsentlig komponent i en framgångsrik satsning. Då kan vi utnyttja landets samlade kompetens på ett optimalt sätt. Vi kan också öka förståelsen för olika paradigmer och verka konstruktivt för ökad vetenskaplig kvalitet.

Utnyttja befintliga multidisciplinära centra och deras erfarenheter

Det tar ofta tid (år) att bygga upp goda interdisciplinära samarbeten och allt lyckas inte. Olika discipliner arbetar med olika forskningsparadigmer och många har svårt eller en omedveten ovilja att försöka sätta sig in i och acceptera andra paradigmer. Jag föreslår därför att man (departement, råd, ..) försöker bygga på kärnor som visat sig fungera. De centra som RALF initierade i Linköping, Göteborg och Lund (CMTO, CORE, och Change@Work) är exempel – men centra behövs åtminstone på alla flerfakultära högskoleorter med teknisk högskola eller handelshögskola. (Jag förestår Change@Work).

Interventionsforskning. Viktigt, men också ett exempel på begrepp som används olika av olika forskargrupper.

Interventionsforskning är viktig för att få användbar kunskap om hur metoder/mediciner fungerar i verkliga situationer. För vissa tillämpningar kan man göra studier med kontrollgrupp som ej utsätts för metoden/medicinen vars effekt man vill studera – allt annat lika. För dessa tillämpningar ska man använda kontrollgrupp utvald på ett vetenskapligt korrekt sätt för att kvaliteten på forskningen ska vara god. Många med denna typ av frågeställningar ser med rätta kontrollgrupp som ett måste i interventionsforskning. Men det finns viktiga frågeställningar för minskad ohälsa där det blir orealistiskt och kanske oetiskt att arbeta med en regelrätt kontrollgrupp. Företag och organisationer låter inte forskare manipulera eller konstanthålla variabler. Omvärldens påverkan är inte heller konstant eller lika för olika organisationer. Bästa metod att få kunskap kan likväl vara interventionsforskning, men då har interventionsforskning en annorlunda definition.

Om departementen satsar på ett interventionsprogram, vilket jag förespråkar, så måste interventionsforskningens metod få optimeras för de olika disciplinerna i resp centra och för de vetenskapliga frågeställningarna. Gör man inte det tror jag inte att ett interventionsprogram ger så mycket när det gäller kunskap för proaktiva åtgärder. Rehabiliteringsforskningen kan säkert med framgång drivas enligt den modell på interventionsforskning som presenterades under hearingen. Jag anser att det är självklart att vi också måste satsa starkt på proaktiva åtgärder så att vi får färre att rehabilitera!

Hur stor satsning behövs? Ska man börja med fokus på belastningsergonomisk problematik eller ska man samtidigt fokusera även på stressproblematik?

Den nytta som ska åstadkommas per år genom förbättringar av arbetsmiljön och därmed minska arbetsrelaterad ohälsa är flera storleksordningar större än 50-75 Mkr, ett belopp som nämns i PM inför hearingen. Jag tror att det krävs större satsningar – men 50-75 Mkr är en god början.

Under hearingen diskuterades satsningar på belastningsergonomi ensamt eller om man också skulle ta med stress i arbetslivet. Båda områdena är viktiga för minskad ohälsa och kan ofta inte skiljas från varandra. Stressorsakad ohälsa är också ökande. Från mina utgångspunkter är det självklart att man ska satsa på båda – och, egentligen på den totala arbetsmiljön. Det är också naturligare för flerdisciplinära satsningar eftersom en uppdelning mellan mental, psykisk och fysiologisk belastning är onaturlig för en del discipliner och driver mot suboptimering.

Jag har förståelse för att det med de mandat som finns på olika nivåer och inom olika vertikala snitt i vårt system kan vara svårt att direkt ta ett större helhetsgrepp och då bli satsa på både belastningsergonomisk ohälsa och stressrelaterad ohälsa. Om en sådan integrerad satsning inte är möjlig så anser jag att man så snabbt som möjligt bör köra igång det som det finns resurser till samt arbeta för en snabb komplettering med resten. Men igen, jag tycker att frågan är så stor och viktig att den snabbt bör lyftas upp tillräckligt högt så att tillräckligt med resurser skapas för en omedelbar integrerad satsning!

Svensk forskning

I jämförelse med många andra länder har vi i Sverige unika möjligheter att genomföra interventionsstudier i nära samarbete med arbetsplatser – ledning och anställda.. Vi har utomordentliga möjligheter och någon sorts skyldighet att även fortsättningsvis lägga oss i den internationella toppen med hjälp av interventionsforskning.

En diskussionsfråga gällde hur mycket medel som totalt satsas per år på forskning om arbetsrelaterad ohälsa. Jag kan bara säga att från den utsiktsplats jag arbetar på så ser insatsen ut att minska. I och med att råd satsar mindre på ett område så innebär det med automatik att fakultetsmedel också styrs bort från arbetsmiljöområdet. Vi är på fel väg.

Roland Akselsson
2 april, 2002